

Ivanov, P. P., *K voprosu o drevnostyah v verhov'yah Talasa=Yukari Talas kadim eserleri meselesine dair* (Oldenburg Külliyyatı, s. 241-257).

Tarih ve arkeoloji bakımından, Talas vadisi Orta Asya'nın en az işlenmiş köşesinden biridir. Bu sahaya ait bazı sathî arkeolojik malûmata ancak son zamanlarda Kallaur'un kayıtlarında ve bilhassa Türkolojiyi çok yakından alâkadar eden Heikel'in, *Altertümer aus dem Tal des Talas in Turkestan* (Travaux ethnographiques, 1918, VII) adlı eserinde, tesadüf edilmeğe başlanmıştır.

Hele bu sonuncu eser, ihtiva ettiği eski Gök-Türk harflerile yazılı abideler dolayısıyla, Talas nehri boyunca daha ciddiyetle araştırılması lâzımgeldiğini göstermektedir. Kadim Orta Asya medeniyeti izlerini muhafaza eden Talas nehrinin yukarı boyu, ayrıca X-uncu asırda, şöhrat bulan gümüş madenleri ile arkeolojiye yeni bir saha açmıştır. Bu yüzden ki, son XX-inci asır bu saha arkeoloji araştırmaları, esas tetkik mevzuu olarak bu noktayı kendisine gaye kabul etmiştir. Eskidenberi, coğrafi vaziyetile Talas vadisi, bir çok oturak ve göçebe kavimlere mesken olmuştur. Halbuki Çin, Arap ve İran coğraficilerin bu sahanın mazisi hakkında verdikleri tarihî ve etnik malûmat, umumî denilebilecek kadar şümüllü bir mahiyette olduğundan, maatteessüf elde edilen abidelerin, hangi Orta Kurun coğrafi noktasına yaklaştırılması lâzımgeldiğini aydınlatmamaktadır. İşte, makale müellifinin de meşgul olduğu bahis Talas vadisinde Ak-Tepe harabelerinde bulunduğu abidelerden bazılarını devrine göre tesbit etmektir.

Şimdiye kadar bu vadiye üç başlıca sütun bulunmuştur. Bunlardan biri Sayram'da; ikincisi 1896 Beş-ağaç'ta (Auliye-Ata'nın 12 kilometreliğinde), üçüncüsü ise 1917 yılında yapılan bir hafriyat neticesinde elde edilmiş ve ilk defa olarak Ivanov tarafından burada tetkik edilmektedir. Müellif stil itibarile yekdiğerini mukayese ederek, bunları aynı müşterek mimarî bir stile malik olduklarını kabul etmektedir. Yalnız, Sayram sütunu diğerlerine nisbeten daha zengince müzeyyen olup üç kûfi hatlı kemere maliktir. Yeni bulunan üçüncü sütun ise, daha fazla proporsiyonel parçalardan mürekkeptir ve oldukça ince bir san'at eseridir. İkinci Beş-Ağaç sütunu basit ve iptidaidir. Heyeti umumiyesi itibarile bu sütunlar, elân muasır Orta-Asya camilerinin bazılarında modern gördüğümüz bu tipteki nadir sütunları andırmaktadır.

Yeni sütunun bulunuşundaki değer, bu kabil san'at eserlerinin mahallinin tesbiti meselesidir. Müellif bu noktaya haklı olarak çok büyük ehemmiyet vermektedir. Çünkü, Orta Asya mimarîsi tarihi ile bağlı olan Sayram ve Beş-Ağaç sütunlarının yapılış sahalari hâlâ şimdiye

kadar bir türlü aydınlatılamamıştır. Şimdi ise son elde edilen sütun vasıtasile hiç olmazsa, Beş - Ağaç sütununun bulunuş mahallini takribî olarak tayin etme imkânı elde edilmiş oluyor.

Makalesinin ilk yarısını Orta - Asya san'ati tarihine tahsis eden İvanov, ikinci yarısını Talas vadisinin diğer kadim Türk âbideleri tasvirine ayırmıştır. 1923 yılında yukarı Talas sahası araştırmasına çıkan müellifin, en çok nazarı dikkatini celbeden eski Türk âbidelerinden Kırgız destanı kahramanı Manas'ın türbesi harabesi olmuştur. Dört köşeli muazzam bir türbe olan bu Türk âbidesi, İvanov'un tarifince, bütün tezyinatı ve methal kapu üzerindeki eski arab yazıları itibarile çok değerli bir san'at eseri mahiyetindedir. Bakımsızlık yüzünden 6 metre yüksekliğindeki mezkûr kapu üstündeki yazılı taş sonraları kaldırılmış ve bu yüzden, mabedin yapılış tarihini tayine artık imkân bile kalmamıştır. Stil ve tezyinatca, müellif bu âbideyi en geçi XV-inci asır Orta-Asya san'ati yadigârlarından saymaktadır. Manasın türbesinin etrafı bugün bir Kırgız mezaristanı halini almıştır.

Orta - Asya Kırgız halkedebiyatında destanî, umum Türk dil ve edebiyatı tarihinde ise, her daim canlı bir mevzu halinde kalan Manas, İvanov'un bu makalesi üzerine, mezarı ile de Orta Türk mimarî ve san'ati tarihinde özlü bir mevki sahibi olmuştur. Yazık ki, makale müellifi bu hususta çok sathî ve tasviri mahiyette malûmat vermekle iktifa eylemiştir. Yegâne bizi sevindiren, makale içerisine konulan iki resimdir ki, bunlar vasıtasile Manas türbesinin bugünkü halile âşına olabiliyoruz.

Makalenin diğer canlı bir noktasını, Kallaur'un eserinde Çüm - taş adile kaydedilen mezar taşı teşkil etmektedir. Vaktile, Kallaur mezkûr taş üzerindeki yazının eski arab kûfi hattı olduğunu ileri sürmüş, fakat sonraları bu fikrinden ayrılarak Uygur yazısı olduğunu iddia etmiştir. Şimdi ise Ivanov, aynı yazı ile yazılmış diğer bir mezar taşı daha bulmuş ve yazıların tahribatı yüzünden bir türlü bu meçhul noktayı halledememiştir. Ancak, yapabildiği kopyelerle, bu yazı nevinin tayini için N. N. Poppe ile S. E. Malov'a müracaat eylemiş ve neticede Ivanov'un evvelce tasavvur ettiği gibi bu yazının Mogol hurufatı olamayacağını Poppe, Uygur hurufatı olmadığını da Malov tesbit eylemiştir. Bu takdirde, Türk hurufatı tarihini yakından alâkadar eden bu mühim mesele de halledilmeden kalmıştır.

Makalesinin sonunda Ivanov, araştırma bakımından Talas vadisinin ciddi tetkika muhtaç olduğunu kaydetmektedir. Bahusus, Cangız - arça nam mahaldé yeni keşfedilen gümüş-kurşun madenlerinin, vaktile X-uncu asırda bu sahada şöhret bulan eski gümüş madenlerinin aynı yahut bakiyesi olduğu tahakkuk ederse, hem bugün kaybolmuş sanılan, fakat X-uncu

asırda büyük bir inkişaf devresi yaşayan Selci şehrinin yeri tesbit edilmiş olacaktır, hem de bu şehrin makalede tasvir edilmekte olan Ak-Tepenin yukarı kısmında bulunduğu kanaeti tahakkuk edecektir.

Böylece, Talas'ın yukarı kısmını tasvir eden Ivanov'un makalesi, ilmî bir tetkik mahsulünden ziyade, bu sahada ciddiyetle araştırılması lazım gelen eski Türk san'at ve medeniyeti zenginliğine dikkatimizi celbetmektedir. Müellif, kendisi bu mevzulara, ancak umumî bir bakış atfille iktifa eylemiş ve her noktada kat'î bir fikir vermekten çekinmiştir. Maamafih, makale sahibi bu sahaya ait nakâfi malûmatımıza rağmen yeni araştırma mevzuları meydana atmakla, bize bir ipucu vermiş oluyor ki, bu da şüphesiz bir değerdir.

A. Caferoğlu

Kozmin, N. N., *Klassovoye litso "Attısı,, Yolluğ- Tegin, avtora Orhonskih pamyatnikov = Orhon abideleri muharriri "Atısı,, lâkaplı Yolluğ Tiginin sınıfı mensubiyeti*, (Oldenburg külliyatı, s. 259 - 277).

Orhon abidelerinin okunuşundan, takriben yarım asra yakın bir zaman geçtiği hâlde, nedense Türk Dili ve tarihi için çok büyük bir ehemmiyeti olan bu âbideler ilim âleminin nazarını dikkatini layikiyle celbedememiştir. Türkoloji mütehassıslarından başta Bortold, Melioranskiy, Radloff gibileri olmak üzere, bu sahada elde edilen dürüst ve yahut yanlış fikirler hep herkesce kabul edilmiş ve bu yüzden en kadim Türk Devleti kuruluşu, teşkilatı meselesi, Türk içtimai hayatı, bilhassa Türk Hukuku tarihi esasları, kat'î bir neticeye bağlanılamamıştır. Türk Dili araştırmaları için, Thomsen'in son tetkikleri ile, nisbeten daha iyi bir vaziyete konulan Orhon abideleri, maatteessüf, Türk tarihi için eşki iptidai halini aynen muhafaza etmektedir. En garibi orasıdır ki, abidelere karşı gösterilen çekingelik sayesinde, Türk Devletine ait ileri sürülen yanlış bir fikir hep tekrar edilmiştir. Bu kabilden olarak, Yolluğ-Teginin şahsiyeti ile, vaktile Türk Devletinin oristokratik mi yoksa demokratik mi bir devlet olduğu meselesini kaydedebiliriz. Şimdiye kadar, malûm olduğu veçhile, herkes Yolluğ Tigin'i, Bilge hakanla Kül-Tigin'in yiyeni olarak kabul etmiştir. Halbuki Kozmin makalesi ile bu mevzuu inceden inceye işleyerek, Orhon abideleri metinleri dahilinde o zamanki hâkim Türk âdet ve anaanatını nazarı dikkata almakla tamamile, başka bir fikre ve yeni bir kanaete varmaktadır ki, bu da Yolluğ-Tigin'in şahsiyetini doğru